

1. Jona, alleen in de vis: een leerhuistekst voor coronatijd

Jona is het exemplarische verhaal van een profeet(?), die “alleen” is. Hij is alleen tegenover God, tegenover de zeelieden, tegenover de inwoners van Ninevé, en alleen onder de *kikajon*. Je kunt het verhaal lezen als iemand die wegduikt in zichzelf: hij vlucht weg, hij daalt af, wordt uitgespuwd, met tegenzin doet hij wat hij moet doen, hij klaagt om het onrecht hem aangedaan. En dan, in het open einde van de kleine Bijbelse novelle wordt hem de vraag gesteld of er buiten hem om ook nog een wereld is waar God zich om zal bekommeren. Open is het einde van de Jona novelle. Spannend blijft de vraag: weet Jona de blik naar buiten zichzelf te hervinden?

Op het dieptepunt van zijn “afdalen” in de benauwende eenzaamheid in de vis staat een gedicht. Dat gedicht vormt het uitgangspunt van onze leesoefening. Daarbij proberen we de volgende (subjectieve) vraagstelling voor ogen te houden: hebben we hier te maken met de “omkering” van Jona of met een intenser stadium van zijn overtuiging er “alleen” voor te staan.

Tekst met de Naardense Bijbelvertaling.

וַיִּמַן יְהוָה דָּג גָּדוֹל לַבָּלַע אֶת־יֹנָה וַיְהִי
יֹנָה בְּמַעֵי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה
לַיְלֹת:

¹ De ENE stuurt een grote vis om Jona op te slokken; dan is Jona in de ingewanden van de

<p>וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל־יְהוָה אֱלֹהָיו מִמְעַי² הַדָּגָה:</p>	<p>vis gedurende drie dagen en drie nachten.</p> <p>² Jona bidt tot de ENE, zijn God,- vanuit de ingewanden van de vis.</p>
--	--

De inleiding is nog deel van het proza-verhaal dat na het gedicht naadloos verder gaat in vers 11. Drie dagen en drie nachten is de door God gestuurde vis de verblijfplaats van Jona. Bekijk je het gedicht op zichzelf, dan is de vorm (en de *Sitz im Leben*) een danklied van iemand die, gered uit gevaar, een offer brengt in de tempel. Velen menen dan ook dat dit lied een invoeging is, die misschien zelfs later aan het verhaal van Jona is toegevoegd. Je kunt je daarom afvragen: is de functie van het gedicht, de dankpsalm, nog dezelfde in het boek Jona als in de oorspronkelijke *Sitz im Leben*?

Opvallend in de prozatekst zijn de inleidende woorden van de drie dagen en de drie nachten. Het zijn in Bijbelse verteltrant aanduidingen voor een tijd van afwachting. Vgl. bijvoorbeeld Midrasj *Bereesjiet Rabba* 56,1 waar de teksten worden genoemd waar die drie dagen in voorkomen.

Op de derde dag hief Avraham zijn ogen op...: er is geschreven (Hosea 6,1): "Hij zal ons na twee dagen doen herleven en op de derde dag doen opstaan en wij zullen leven". En de derde dag van de stammen (Gen. 42, 17,18)... en op de derde dag van de verspieters (Jozua 2,22)... en op de derde dag van het geven van de Tora (Ex. 19,16)... Op de derde dag van Jona (Jona 2, 1)... Op de derde dag van de terugkeerders uit de ballingschap (Ezra 8,32). Op de derde dag van de herleving van de doden. (Hosea 6,1)... En op de derde dag van Esther (Esther 5,1)...

א בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אֲבָרָהָם אֶת עֵינָיו (בְּרֵאשִׁית כב, ד, (כְּתִיב) הוֹשַׁע ו, ב: (יְחִינּוּ מִיָּמִים בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יִקְמְנוּ וְנִחְיֶה לְפָנָיו, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל שְׁבַע יָמִים, כְּתִיב) בְּרֵאשִׁית מַב, יח: (וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יוֹסֵף בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל מִרְגְּלִים, שְׁנֵאמַר) יְהוֹשֻׁעַ ב, טז: (וְנִחְבְּתֶם שְׁמָה שְׁלֹשֶׁת יָמִים, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל מִתֵּן תּוֹרָה, שְׁנֵאמַר) שְׁמוֹת יט, טז: (וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל יוֹנָה, דְּכִתִּיב) יוֹנָה ב, א: (וַיְהִי יוֹנָה בְּמַעַי הַדָּגָה שְׁלֹשָׁה יָמִים וְשְׁלֹשָׁה לַיְלוֹת, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל עוֹלֵי גוֹלָה, דְּכִתִּיב) עֲזַרְא ח, לב: (וְנִשְׁבַּב שֵׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל תְּחִיַּת הַמֵּתִים, דְּכִתִּיב: יְחִינּוּ מִיָּמִים בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יִקְמְנוּ, בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי שֶׁל אֶסְתֵּר) אֶסְתֵּר ה, א: (וַיְהִי בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַתִּלְבַּשׁ אֶסְתֵּר מַלְכוּת, לְבָשָׁה מַלְכוּת בֵּית אֲבִיהָ.

De derde dag, de laatste dag van het afwachten, gebeurt er iets ingrijpends, iets definitiefs. Gebeurt dat nu ook met Jona in de volgende zinnen, in het gebed dat Jona uitspreekt?

<p>וַיֹּאמֶר³ קְרָאתִי מִצָּרָה לִי אֶל־יְהוָה וַיַּעֲנֵנִי מִבְּטֶן שְׂאוֹל שְׁוַעֲתִי שְׁמַעַת קוֹלִי:</p>	<p>³ Hij zegt: roepen zal ik uit mijn benauwing tot de ENE en hij zal mij antwoorden; uit de schoot van het schimmenrijk</p>
---	---

<p>4 וַתִּשְׁלִיכֵנִי מִצֹּלָה בְּלִבְבַי יָמִים וְנָהַר יִסְבְּבֵנִי כָּל־מִשְׁבְּרֵיךָ וְגַלְיָךָ עָלַי עֲבְרוּ:</p>	<p>zal ik schreeuwen om hulp en gij zult horen naar mijn stem.</p>
<p>5 וְאֲנִי אֲמַרְתִּי נִגְרַשְׁתִּי מִנְּגַד עֵינַיךָ אַךְ אוֹסִיף לְהִבְיֵט אֶל־הַיָּם קִדְשֶׁךָ:</p>	<p>4 Gij zendt mij de diepte in, in het hart van de zeeën, en een rivier omringt mij; al uw brekers en uw rollers trokken reeds over mij heen,</p>
<p>6 אֶפְפוּנֵי מַיִם עַד־נְפֹשׁ תְּהוֹם יִסְבְּבֵנִי סוּף חֲבוּשׁ לְרֹאשִׁי:</p>	<p>5 en ik, ik moest wel zeggen: ik ben verdreven uit het tegenover van uw ogen; ach, zal ik ooit nog kijken naar de hal van uw heiligdom?</p>
<p>7 לְקַצְבֵי הַרִים יִרְדְּתִי הָאָרֶץ בְּרַחֲמֶיהָ בְּעַדִּי לְעוֹלָם וַתַּעַל מִשְׁחַת חַיִּי יְהוָה אֱלֹהֵי:</p>	<p>6 Tot aan lijf-en-ziel hebben wateren mij omvat, een oervloed blijft mij omringen; riet zit om mijn hoofd gewonden.</p>
<p>8 בְּהִתְעַטֵּף עָלַי נִפְשִׁי אֶת־יְהוָה זָכַרְתִּי וַתִּבּוֹא אֵלַיךָ תְּפִלָּתִי אֶל־הַיָּם קִדְשֶׁךָ:</p>	<p>7 Naar de grondslagen van bergen ben ik afgedaald, en de aarde: haar grendels zijn achter mij voor eeuwig; gij hebt mijn leven doen opklimmen uit het verderf, ENE, mijn God!</p>
<p>9 מִשְׁמֵרִים הַבְּלִי־שׂוּא חִסְדָּם יַעֲזָבוּ:</p>	<p>8 Toen mijn ziel in mij versmachtte werd ik de ENE indachtig,- en tot u kwam mijn gebed, tot de hal van uw heiligdom!</p>
<p>10 וְאֲנִי בְּקוֹל תּוֹדָה אֲזַבְחָה־לָּךְ אֲשֶׁר נְדַרְתִּי אֲשַׁלְּמָה יְשׁוּעָתָה לִיהוָה: ס</p>	<p>9 Die de wacht houden bij ijdelheden van niets moeten hun vriendschap verlaten,-</p>
<p></p>	<p>10 maar ik, ik zal met een stem vol dank u een offer brengen, wat ik beloofd heb zal ik voldoen,- het is de ENE die redt!</p>

1. Allereerst: waar bad Jona? De context is duidelijk. Hij bad in de vis. Maar sommigen zeggen –let ook op de verleden tijd van het werkwoord in het Hebreeuws– dat hij dit danklied uitsprak al op het droge. Vgl. onderstaande uitleg van Ibn Ezra (11de -12de eeuw).

ויתפלל - המפרשים רצו לפרש חידוש והוציאו הכתוב מפשוטו כי יונה לא התפלל רק אחרי צאתו אל היבשה בעבור שמצאו ממעי ולא אמר במעי....

De commentatoren willen een nieuwe uitleg hieraan geven en leggen dit vers niet uit zoals het er staat. Want Jona zou dit alleen maar hebben kunnen bidden nadat hij op het droge was gekomen. Zij vonden dat er toch staat “uit de ingewanden van de vis en niet in het ingewand!”

Maar, zegt Ibn Ezra, de verleden tijd moet je zien als een “profetisch verleden”.

Geen wonder daarom dat de Naardense Bijbelvertaling deze “verleden tijd” met een toekomstige tijd vertaalt.

2. Vindt nu na drie dagen en na drie nachten de omkeer van Jona plaats, de richting uit zichzelf, uit de richting naar beneden tot aan de uiterste grenzen van de aarde, naar boven, naar de ander, naar God?

Veel is daarvoor in het gedicht te zeggen. En je zou ook kunnen benadrukken, dat de proza afloop die ommekeer bewijst. Jona wordt op beschikking van God door de vis uitgespuwd. De omkeer is volledig. De vele uitleggingen en illustraties van de naakte Jona die de vis op het droge uitspuwt interpreteren zijn omkeer, zijn nieuwe geboorte, zijn nieuwe leven. Jona is het voorbeeld van omkeer. Geen wonder dat het Jonaboek op *Jom Kippoer* wordt gelezen. Maar als dat zo is, hoe komt het dan dat in het verdere verhaal van Jona weinig over lijkt te zijn van die vrome inkeer die in het gebed zou blijken? In de rabbijnse literatuur wordt daarop ingegaan. Jona zou om altruïstische redenen en niet om zichzelf gevluht zijn. Terecht was hij weggedoken!

Midrasj Tanchoema *parasja wajikra* 8.

Daarom zei Jona: De volken zullen direct tot omkeer komen en de woede van de Heilige gezegend zij Hij zal op Israël zijn. Want hij zal zeggen: de volken aan wie ik geen wetten en rechtsinzettingen heb gegeven: wanneer ik over hen een oordeel uitspreek, doen zij omkeer omdat zij het direct weten! Maar Israël is niet zo: want telkens wanneer ik heb mijn profeten gestuurd zijn zij hardnekkig .....

לפיקה אמר יונה, הגוים מיד יעשו תשובה ויהיה רגזו של הקדוש ברוך הוא על ישראל. שיאמר הקדוש ברוך הוא, הגוים שלא נתתי להם חקים ומשפטים, בעת שאני גוזר עליהם גזרה והם יודעים, מיד הם שבים. וישראל לא כן, שבכל עת אני שולח להם נביאי, והם קשי ערף.

Een subjectieve lezing: Wanneer we de woorden van het gedicht van dichtbij gaan bekijken valt iets op. In de vertaling en zo ook in het Hebreeuws is een overvloed aan woorden die de eerste persoon, het “ego” aanduiden. Als ik goed geteld heb, komen de woorden ik, mij of mijn 22 keer voor. Vier keer noemt hij de Heilige gezegend zij Hij als zijn redder (Hij antwoordt, hij hoort, doet omhoog gaan. En het gedicht wordt afgesloten met: de bevrijding komt de HEER toe!) Maar Jona heeft het vooral over zichzelf. De nadruk op de eigen persoon brengt Gabriël H. Cohn in zijn proefschrift “Das Buch Jona” (1969) tot deze conclusie: ‘de wedergeboorte van Jona is niet een daad die hij alleen door zijn eigen handelen tot stand brengt, maar Jona is daar ook niet passief in. Door zijn gebed baant Jona zich een weg naar buiten naar het licht en leven. Door zijn onderwerping aan Gods raadsbesluit, ... redt Jona zichzelf.’

3. Moge het gebed tot redding van Jona geleid hebben, heeft het ook geleid tot de doorbreking van het overtuigd zijn van Jona dat hij alleen is en er alleen voor staat? Ik meen dat er een engel in dat gebed staat dat misschien ondergesneeuwd wordt door zijn “vrome wens” God weer te willen zien en zijn beloften te voldoen. Jona zet zich ook hier af tegen anderen, zondert zich uit door zich te beroemen dat hij wel voldoet aan de verwachtingen van beloften. Let op vers 9 “Die de wacht houden bij ijdelheden van niets moeten hun vriendschap verlaten”. Is dit een verwijzing naar de zeelieden? Prijst Jona die volgens u of zet hij zich daartegen af?

Ook in de rabbijnse literatuur wordt de associatie met de zeelieden gemaakt. Hier wordt deze zin positief ingevuld:

Pirke de Rabbi Eliezer 10

De zeelieden zagen al de tekenen en de grote wonderen die de Heilige Gezegend zij Hij met Jona had gedaan en terstond wierpen zij eenieder zijn godheid weg in de zee, zoals er gezegd wordt (Jona 2,9) “Die de wacht houden bij ijdelheden van niets moeten hun vriendschap verlaten”

ראו המלחים את כל האותות והנפלאות הגדולות שעשה הקב"ה עם יונה מיד עמדו והשליכו איש את אלהיו בים, שנאמר (יונה ב, ט) : מִשְׁמְרִים הַבְּלִי שֶׁאֵין חֶסֶדָם יַעֲזְבוּ",

Ik vind deze zin in het gebed van Jona toch een pijnlijke uitspraak. Terwijl dit gedicht dat bol staat van aandacht voor zichzelf, van gevoelens van zelf onder te gaan, van een bijna egocentrische relatie met God zet Jona zich volgens mij af tegen anderen. Terecht vertaalt de Naardense Bijbelvertaling volgens mij in het volgende vers: maar ik ... Jona zet zichzelf daarmee in positieve zin af tegen de afgodendienaars in vers 9

Jona zondert zich in zijn gebed tot God toch weer af van anderen; meer nog: zet zich tegen hen af. Het alleen zijn blijkt ook een aspect te hebben dat leidt tot een op zichzelf gericht zijn (22 keer IK) en een zich afzetten tegen anderen.

<p>11 וַיֹּאמֶר יְהוָה לְדָג וַיִּקַּא אֶת־יוֹנָה אֶל־הַיַּבְשָׁה: פ</p>	<p>11 Dan zegt de ENE tot de vis,- dat hij Jona moet uitspuwen op het droge</p>
--	---

Aan het eind van hoofdstuk 2 wordt Jona uitgespuwd op het droge land. Is het negatieve woord van “uitkotsen” een toespeling op het feit dat er eigenlijk bij Jona niet zoveel gebeurd is? Want nergens horen we verder iets over een wezenlijke verandering van Jona. Is de pijn van de bijna doodservaring nu een loutering geweest, de opmaat van een ommekeer? Een uitweg uit het gevoel “alleen te zijn tegenover” of juist een bevestiging daarvan?

4. Het einde van de Jona novelle blijft open. We krijgen geen antwoord op de vraag of Jona door zijn ervaringen veranderd is. Heeft hij geleerd de blik naar buiten zichzelf te hervinden? Lees het gedicht nogmaals met die vraag voor ogen.

Douwe J. van der Sluis